

V. ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ

DOI 10.33294/2523-4234-2024-34-1-210-220

УДК [355.01(470+571:477):322(477):281.9УПЦ]"2014/2024"

ORCID: 0000-0002-0886-3965

Людмила Олександрівна Филипович

Сучасні виклики для України в сфері релігійної безпеки

В статті аналізується стан релігійної безпеки України в часі російсько-української війни. Визначаються базові наративи та нагальні виклики, які характеризують сучасне релігійне життя українців. Автор знайомить із європейським та українським законодавством щодо релігійної безпеки/небезпеки, подає перебіг прийняття законів, які регулюють сферу взаємодії релігії і національної безпеки. Особлива увага надається розгляду обмеження діяльності Української православної церкви, яка сприймається українським суспільством як філія Російської православної церкви в Україні. Стверджується, що релігія стає вагомим елементом всієї системи національної безпеки, якщо включена в побудову свого українського світу, який слід розуміти як суспільство, де панують українські цінності, українські візії; коли відстоює цінності релігійної свободи і плюральності релігійного життя в Україні; якщо утверджує відкритість існуючих в Україні релігій і практикує новий формат спілкування між людьми та їх спільнотами – діалог церкви і держави, церкви і суспільства, церкви і церкви.

Ключові слова: релігійна безпека, релігійна небезпека, законодавство щодо релігійної безпеки, релігійні організації, Українська православна церква, Російська православна церква

Liudmyla Fylypovych

Current challenges for Ukraine in the field of religious security

The state of religious security in Ukraine during the Russian-Ukrainian war is analyzed. The basic narratives and urgent challenges that characterize the contemporary religious life of Ukrainians are defined. The author introduces the European and Ukrainian legislation on religious security/danger, presents the course of adoption of laws that regulate the sphere of interaction between religion and national security. Special attention is paid to considering the limitation of the activities of the Ukrainian Orthodox Church, which is perceived by Ukrainian society as a branch of the Russian Orthodox Church in Ukraine. It is stated that the draft law 8371 prepared by the government of Ukraine, which deals with restrictions on the activities of religious organizations whose management centers are located in the aggressor country, was adopted after long debates by the Parliament of

Ukraine in the first reading. The proposed changes and additions made this project excessively radical, which makes it difficult to accept it in the second reading. The proposed ban of the Ukrainian Orthodox Church as a religious organization caused sharp criticism from the Ukrainian Orthodox Church itself and its rejection by the expert environment. Such important laws should be publicly discussed in order to take into account all the negative consequences of their adoption. In a democratic society where freedom of religion is respected, it is unlikely to ban (rather than limit) the activities of the entire church. It is argued that religion becomes an important element of the entire system of national security: if it is included in the construction of its Ukrainian world, which should be understood as a society where Ukrainian values and Ukrainian visions prevail; when it defends the values of religious freedom and pluralism of religious life in Ukraine; if it affirms the openness of existing religions in Ukraine and practices a new format of communication between people and their communities – the dialogue between church and state, church and society, church and church.

Ke-words: religious security, religious danger, legislation on religious security, religious organizations, Ukrainian Orthodox Church, Russian Orthodox Church

Актуальність теми визначається самою подією російсько-української війни, в якій релігія відіграє важливу роль як безпековий чинник. Від 2014 р. експерти говорять про необхідність захисту духовного і релігійного простору України від агресії, руйнування, втручання, нав'язування, примушування, корегування тощо з боку інших неукраїнських структур, організацій, держав, людей, що спрямовані на розмиття та знищення українського світу, зменшення його опірності всім іншим світам. Поширене розуміння релігійної безпеки як стану, за якого ніхто і ніщо нікому і нічому не загрожує (Колодний та ін., 2022, с. 67), досі не концептуалізоване у вигляді теорії і не легітимізоване у формі закону. Тривалий час сама ідея релігійної безпеки не мала розвитку, вона не розроблялася в безпекових стратегіях, не бралася до уваги при соціальному прогнозуванні.

Тому виникла нагальна потреба актуалізувати проблеми релігійної безпеки/небезпеки для України, означити базові наративи і виокремити сучасні релігійні загрози для України, що і є метою даного аналізу.

Питаннями релігійної безпеки експерти цікавилися завжди, але фокусно звернули увагу на складні процеси в цій сфері відносно недавно. Науковці роздумували над природою релігійного тероризму, пропонували заходи боротьби з релігійними фанатиками, які скоїли злочини на релігійному ґрунті. Експерти-практики постійно попереджали про небезпеки з боку релігій, розкриваючи різні аспекти проблеми (Релігійна безпека/небезпека України, 2019; Здіорук, 2005; Чупрій, 2011; Шаправський, 2010 та ін.). Неодноразові заклики з боку експертів Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ, Інституту стратегічних досліджень, Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка та ін. інституцій щодо небезпек, які несуть із собою деякі релігійні організації України, частіше всього залишалися без відповідної реакції з боку відповідальних структур. Науковці закликали змінювати методологічні підходи до розуміння проблеми, удосконалювати державний менеджмент в сфері релігійно-суспільних відносин (Колодний та ін., 2020, с. 19–23; Релігійна безпека в Україні, 2021).

Загалом суспільство, і не тільки українське, повільно усвідомлювало небезпеки духовної інтервенції з боку деяких культур чи релігій, нехтуючи цілі агресивних ініціатив певних держав, організацій чи політиків.

Масова поява у другій половині ХХ ст. нових релігійних рухів спонукала задуматися про небезпеки, які несли ці явища. Крім реальних небезпек (розмиття традиційної релігійності, відмова від історичних церков тощо), виявилось чимало уявних (промивка мізків, майнд-контроль, зомбування, бомбардування любов'ю, фішінг тощо), пов'язуваних з неорелігіями. Суспільство, реагуючи на безпеки, вдалося до вивчення феномену, створення антисектантських організацій, спеціального законодавства щодо обмеження діяльності таких неорелігій. Світ був приголомшений атакою ісламських терористів 11 вересня 2001 р. на нью-йоркський торговий центр і Пентагон, в результаті якої загинули сотні людей. Менш помітною, але не менш травмуючою для свідомості людей є тривала індоктринація європейського простору російськими нарративами. Високодуховне російське православ'я (як його сприймали на Заході) перетворилося на ідеологію, яка успішно інфікувала світ “русским миром” і “российскими скрепами”, зокрема ідеєю Святої Русі, триєдністю великого російського народу, особливою місією Росії у боротьбі із вселенським злом тощо. Ідеологія “русского мира” привела до російської агресії проти України, ціллю якої є знищення України та українського народу. Російське православ'я як ядро соціально-політичної концепції “русского мира” є не тільки віросповідною системою ідей, переконань, цінностей та установок. Воно активно входить до суспільної свідомості росіян, керуючи їхніми почуттями, настроями, звичками, а головне – їхніми діями, практичне втілення яких ми бачили в Бучі, Маріуполі, Ірпіні, Авдіївці та інших українських містах і селах. Питання релігійної безпеки в період російсько-української війни із області теоретизувань перешли в реальну площину, коли виникає потреба переосмислити роль релігії в безпековому контексті.

Чи не вперше в європейській правовій практиці релігія пов'язалася з безпекою лише в 2019 р., коли Бюро ОБСЄ з демократичних ініціатив і прав людини (БДПЛ) оприлюднило документ “Свобода релігій або переконань і безпека: Керівні принципи” (Свобода релігій, 2019, с. 67–71). В документі прямо не йдеться про релігійну безпеку/небезпеку в окреслених конотаціях. Документ пропонує зосередитися на зміцненні безпеки релігійних або віросповідних громад, на розбудові потенціалу громадянського суспільства, релігійних/віросповідних громад і відповідальних державних установ у галузі розуміння та запровадження міжнародних стандартів щодо свободи релігії чи віросповідання; на виявленні та протидії злочинам на ґрунті ненависті; на сприянні міжконфесійному діалогу, а також діалогу між державою, організаціями громадянського суспільства та релігійними чи віросповідними громадами тощо. Документ писався на підставі узагальнення світового досвіду захисту релігійних свобод, а не з безпекових потреб. Він носив превентивний характер, попереджуючи про можливі загрози, але не безпеці, а релігійним громадам. Крім того, членам ЄС давалися загальні рекомендації (Свобода релігій, 2020, с. 74–99), якими можна скористатися в разі порушення свободи совісті. Тоді, в 2019 р., ніхто не міг передбачити таких форс-мажорних обставин, як, наприклад, війна. Нікому в голову не приходило прописати конкретні інструкції, як вчиняти державі, суспільству, релігійним організаціям в разі знищення культових споруд, вбивства священнослужителів чи міграції мільйонів віруючих у результаті воєнних операцій.

Українське законодавство не має спеціального закону чи рекомендацій щодо релігійної безпеки/небезпеки. Вони частково були внесені в Закон України 2003 р. “Про основи національної безпеки України”, де серед загроз національним інтересам і національній безпеці названо “можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізму та проявів екстремізму в діяльності деяких об’єднань національних меншин та релігійних громад, загрози проявів сепаратизму на релігійній основі в окремих регіонах України” (Про національну, 2003). У новому Законі 2018 р. (Про основи, 2018) жодного разу не згадано “релігію”, “релігійні організації”, “церкву” в контексті національної безпеки. Експерти від 2014 р. неодноразово пропонували внести в Закон про національну безпеку розділ, присвячений релігійній безпеці.

Російсько-українська війна і роль релігії та церкви в її перебігу актуалізують прийняття спеціального закону про релігійну безпеку. Законодавчі ініціативи у вигляді проєктів відповідного закону зареєстровані у Верховній раді давно. Їх аналіз свідчить про необхідність попередньої розробки концепції релігійної безпеки. Така концепція має виходити з того, що будь-яка безпека передбачає захищеність, а отже чітко визначити, що слід захищати у сфері віросповідання, суспільно-релігійних, державно-церковних та міжконфесійних відносин. Відповідь очевидна: життєво важливі для суспільства й особи інтереси, які у сфері релігії визначено як “свобода сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність”. Право на свободу світогляду і віросповідання та їхнє забезпечення, як пишеться в Конституції, “є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, що здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз” (Про національну, 2003) – реальних і потенційних, воєнного і невоєнного характеру.

На десятому році російсько-української війни Україна нарешті спробувала законодавчо визначити наявні і можливі загрози національній безпеці з боку зарубіжних релігійних центрів, налаштованих вороже щодо державної суверенності і духовної самобутності України. Відомий Закон 2662-VIII 2018 р. про зміну назви релігійної організації (Про внесення, 2023), достатньо нейтральний, але який хоч якось відповідав викликам часу, так і не був реалізований. Українська православна церква Московського патріархату (далі – УПЦ) та інші релігійні організації (далі – РО), які підпадали під його дію, фактично зігнорували його виконання.

За пару років до Парламенту надійшло декілька законопроєктів про заборону діяльності РО, які входять до структури (є частиною) релігійного об’єднання, керівний центр якої знаходиться за межами України в державі, яка визнана військовим агресором або окупантом (Проєкт 7204; Проєкт 7213; Проєкт 8012; Проєкт 8221; Проєкт 8262). Але ці проєкти навіть не були включені до порядку денного засідань Верховної Ради через їх нібито несвоечасність.

З огляду на конкретні реалії після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, коли громадськість вимагала радикально вирішити питання щодо УПЦ, яка притри-

мувалась політики подвійних стандартів, повільно визначаючись в своєму ставленні до країни-агресорки та Російська православна церква (далі – РПЦ), яка продемонструвала колабораціоністську позицію з окупаційною владою, президент України доручив Кабінету міністрів розробити новий Закон, направлений на захист релігійної безпеки. На початку 2023 р. Кабінет міністрів представив свій проєкт закону (Проєкт 8371), який направлений на обмеження присутності в Україні ворожих церковних адміністративних центрів та антиукраїнської діяльності релігійних організацій. Цей законопроєкт в публічному просторі тут же отримав назву ЗАКОН ПРО ЗАБОРОНУ УПЦ, хоча в тексті жодного разу ні УПЦ, ні якась інша РО не згадується.

За оцінками експертів, представлений проєкт виявився доволі ліберальним, але навіть в такому вигляді його з великими зусиллями вдалося прийняти в першому читанні в середині жовтня 2023 р. З боку УПЦ було організовано потужне протистояння прийняттю закону і в правовій, і в інформаційній площині. Постійна критика, позови до судів, листи в ООН, звернення до предстоятелів церков, міжрелігійних організацій, де доводилося, що УПЦ – церква-мучениця, яку в Україні переслідують за віру. Скликалися спеціальні засідання Ради безпеки, правда, з ініціативи РПЦ.

УПЦ ініціювало збір підписів під листом до спікера Парламенту щодо необхідності відправити затверджений в першому читанні законопроєкт “про заборону УПЦ” до Венеційської комісії. У своєму зверненні депутати-підписанти звинуватили державу у “втручанні у внутрішню діяльність релігійної організації та порушенні прав людей на свободу віросповідання, яке є фундаментальним і гарантується Державою”. Державі нагадали, що “здійснення цього права дійсно може бути обмежене законом, але виключно і лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров’я і моральності населення або захисту прав в свобод інших людей”. Автори звернення апелюють до того, що “перелік підстав для обмежень є вичерпний і захист національної безпеки до нього не потрапляє”. Так, в цей базовий закон про свободу совісті питання національної безпеки не потрапили, бо не були актуальними для 1991 р., коли важко було передбачити ті загрози національній безпеці, які виникли в 2014 р. Очевидно, що Закон 1991 р. застарів, тому є потреба його змінити/доповнити, що, до речі, вже неодноразово робилося.

Останнім кроком в захисті УПЦ від української влади, яку звинуватили в тому, що вона хоче знищити історичне православ’я, стало запрошення скандального американського юриста з юридичної компанії “Амстердам і партнери”. Цим УПЦ засвідчила недовіру до своїх юристів, які не здатні захистити власні інтереси. “Справа УПЦ” із внутрішньо української переросла у світову, оскільки перенеслася на міжнародну арену. Згадана контора підготувала правовий аналіз українського законопроєкту 8371, в якому гостро розкритикувала закон: “обмеження релігійної свободи, які він встановлює, є явним порушенням європейського та міжнародного права”. Недоліком проєкту названо те, “що він є прикладом небезпечного порушення принципу верховенства права. Законопроєкт 8371 запроваджує колективне покарання; порушує принцип невтручання у внутрішні справи релігійної організації; містить недостатні права на виправлення або оскарження; і порушує міжнародні настанови щодо визначення іноземного впливу на релігійні організації”. На думку Амстердама, проєкт має на

меті “внесення в законодавчу базу положення, які дозволять уряду заборонити УПЦ як інституцію та заборонити релігійну діяльність Церкви. У разі його остаточного ухвалення і застосування до УПЦ, це призведе до повної заборони УПЦ в Україні” (A White Paper, 2024). Нічого подібного в законопроекті не було.

Після прийняття Закону в першому читанні надійшло 1200 правок, які були враховані відповідним парламентським комітетом. Вже пів року суспільство очікує завершення процесу, але ця епопея продовжується. Запропоновані зміни для другого читання кардинально змінили доволі нейтральний зміст первісного закону в бік його крайньої радикалізації. Експерти закликають відповідально поставитися до другого читання законопроекту 8371, добре подумати про наслідки його прийняття, залучивши професійних експертів з державно-конфесійних відносин.

Те, що свій духовний і релігійний простір потребує захисту – очевидно. Тривалі роки він піддавався агресії, руйнуванню, втручанню, нав'язуванню, примушуванню, корегуванню тощо з боку чужих Україні просторів, структур, організацій, держав, людей, що призводило до розмиття та знищення українського світу, зменшення його опірності всім іншим світам і насамперед “руському”. Будівання та зміцнення українського світу в суспільно-релігійній сфері означає діяльність наявних у країні суб'єктів релігійно-суспільних відносин: 1) спрямовану на задоволення релігійних потреб, свободу волевиявлення та віросповідання окремих людей і груп віруючих; 2) орієнтовану на збереження та розвиток духовної самобутності українського народу; 3) чітко визначену у справі утвердження державної незалежності України; 4) націлену на запобігання використанню релігійного чинника в антиукраїнських цілях; 5) сконцентровану на досягненні внутрішньої і зовнішньої релігійної стабільності; 6) що має на меті зміцнення міжнародного авторитету України через виконання нею відповідних міжнародних угод.

Реальність релігійних небезпек засвідчує наявність у країні величезних загроз, зовнішніх і внутрішніх. Країна стоїть перед масою викликів, які в умовах війни майже неможливо подолати. Агресор руйнує храми та молитовні будинки, вбиває віруючих, православних та інших християн і нехристиян, знищує саму українську державу, встановлює рашистський режим на окупованих територіях, примусово вивозить українців до Росії, силою денационалізує українських дітей.

Серед зовнішніх загроз, які не можна не враховувати при складанні безпекової стратегії, відкрита військова агресія Росії проти України, анексія Криму, окупація частини територій Донецької та Луганської областей, гібридна війна, яку ведуть на різних рівнях і в різних формах, наявність Москви і Риму як релігійних центрів, які щодо релігійної України мають свої стратегічні плани, поширення антиукраїнських світських і релігійних ідеологій та теорій (“руський мир”, “святая Русь”, “богоносний народ”, евразійство, панславізм тощо).

Не можна нехтувати небезпеками внутрішніми, про які українці часто забувають, виносячи назовні причини всіх своїх невдач чи проблем. А ці внутрішні чинники, якщо не враховані, можуть зіграти навіть вирішальну роль у зміні безпековості життя. Ідеться про втрату великою кількістю українців ціннісних смислів свого існування, про внутрішній розбрат між прихильниками української України, про стан

непевності, який переживає більша частина українців щодо власної ідентичності, що виявляється у ставленні до української мови як державної, до Томосу як виразу нової ідентифікаційної матриці, про внутрішньо інституційні протистояння в різних релігіях тощо. Навіть нині, в гарячій фазі війни, для переважної більшості священників УПЦ, не кажучи про вірних цієї церкви, Томос є політичним проектом Порошенка, а не відновленням історичної справедливості. А ті, які звертаються до Вселенського патріарха з проханням допомогти у самовизначенні УПЦ, хоча і визнали пагубність “русского мира”, ніяк не звільняються від російських матриць внутріправославного спілкування: “...ми поки не знаємо, яким канонічним шляхом нам слід рухатися далі для об’єднання усіх православних в Україні в єдину Помісну Церкву. Ми намагаємось знайти компромісний, можливо, перехідний варіант, прийнятний для усіх, оскільки не всі священнослужителі Української Православної Церкви готові зараз приєднатися до Православної Церкви України... Ми звертаємося до Вас за підтримкою і порадою. Сподіваємося, що за допомогою Вселенського Православ’я нам вдасться подолати конфлікти в Українському Православ’ї” (Священики, 2023).

Холодним душем для УПЦ, як і для всієї України, став “Наказ Всесвітнього російського народного собору”, названий програмним документом XXI ст. від 27.03.2024, який адресований органам законодавчої та виконавчої влади Росії (Наказ, 2024). Жодного разу не згадуючи Бога, Христа, Євангеліє, Наказ представив стратегію розвитку країни і Церкви. В цій картині майбутнього немає місця ні Україні, яка названа “землями Юго-Западной Руси”, ні українцям, які подаються як субетнос одного – російського – народу. Якщо українці не приймуть цінності “русского мира”, який створила Росія – опора і захисниця цього “духовного і культурно-цивілізаційного феномену”, “єдиного духовного простору Святої Русі”, то будуть знищені, можливість їх існування “має бути повністю виключена”.

На такі ксенофобські, фактично геноцидні заклики РПЦ і Росії УПЦ відреагувала заявою відділу зовнішньо-церковних відносин, якою Церква відмежувалася, не поділяючи і засуджуючи викладені в Наказі ідеї. Церква проголосила, що вона буде Божий, а не “русскій мір”, і не формує “геополітичні і геодуховні конструкції” (Заклики, 2024).

Небезпека, яка неприховано присутня у політиці РПЦ щодо України, загрожує в першу чергу українським православним “братом”, які повільно усвідомлюють ці виклики. Тому в нашій воюючій країні досі існують не тільки антиукраїнодіючі духовні спільноти, а й релігійні організації, що працюють на чужі інтереси. Вимога суспільства заборонити такі структури виправдана, але чи змінить це зорієнтованість їх віроповчальних концептів, практичної діяльності, що підриває незалежне буття українського соціуму? Як подолати пострадянське проімперське прагнення таких українців на входження в якісь історично відмерлі союзи, товариства, спільноти, церковні організації? Заклики до повернення в єдину духовну ойкумену істинного – російського – православ’я є не просто небезпечними, але й злочинними.

Релігійна безпека виявляється (як і безпека) не так через віроповчальні засади релігійних спільнот, хоч шкідливість концепції “русского мира” очевидна навіть для православних священників УПЦ, як через їхню діяльність. Релігійну небезпеку

несуть маніфестовані у зовні нібито нейтральних формах обряди, різні ініціативи (мова богослужіння, діалог усіх з усіма, благодійництво всім, миротворення у будь-яких обставинах тощо). Є внутрішні і зовнішні (закордонні) фактори релігійної небезпеки, останні з яких знаходять підтримку певних ворожих Україні політичних сил. Носіями релігійної безпеки і небезпеки можуть поставати як окремі віряни, так і релігійні спільноти.

Небезпечною є та діяльність релігійних організацій, що плекає тільки чужоземні цінності, нехтуючи своїми власними. Формуючи відстороненість від українського суспільного буття, певну чужість своїх вірян українським реаліям, такі конфесії знецінюють українське громадянство, історичну пам'ять, відчуття укоріненості в цю землю. Але в умовах війни все більше тих, хто розуміє цінність існування України як держави, яка забезпечує всім, навіть антиукраїнсько налаштованим громадянам, свободу совісті і віросповідання. На захист української державності встали мусульмани, юдеї, буддисти, кришнаїти та ін., які до війни не ідентифікували себе як україноцентричні громадяни.

Релігійна безпека України – це не тільки наявність тих конфесійних спільнот, що обстоюють її суверенність, це не тільки можливе позбавлення права на діяльність тих, що виявляють своє прислужництво ворогам України. Це водночас і наявність активної діяльності вірян цих конфесій в обстоюванні української України, це позбавлення їх малоросійської чи хохляцької свідомості.

Таким чином, виходячи з українського досвіду, з'ясовано, що безпека – загальнонаціональна та індивідуальна – немислима без вільного сповідання віри кожним громадянином за умови свободи функціонування релігійних спільнот. Релігія стає вагомим елементом всієї системи національної безпеки, яка успішно захистить українців за певних умов. Серед них найважливішими є 1) світоглядна орієнтація на побудову *свого українського світу*, який слід розуміти як суспільство, де панують українські цінності, українські візії; 2) відстоювання цінності релігійної свободи і плюральності релігійного життя в Україні; 3) утвердження відкритості існуючих в Україні релігій, коли та чи інша релігійна система не замикається на своїй традиції, а відкрита для взаємодії з іншими інституціями як секулярного, так і релігійного світу; 4) практикування нового формату спілкування між людьми та їх спільнотами, який можливий лише у формі діалогу: діалогу Церкви і держави, Церкви і суспільства, Церкви і Церкви; 5) сприяння державі та її представникам у впровадженні політики рівності щодо релігійних організацій; 6) покладання на професіоналізм експертів і відповідальність ЗМІ в об'єктивному висвітленні, науковому аналізі та масштабному поширенні інформації про релігійне життя України.

1. “Заклики до знищення України та виправдання військової агресії неспівставні з євангельським вченням” – заява ВЗЦЗ УПЦ. (2024). <https://vzcz.church.ua/2024/03/28/zakliki-do-znishhennya-ukrajini-ta-vipravdannya-vijskovoji-agresiji-nespivstavni-z-jevangeliskim-vchennyam-zayava-vzcz-upc/>

2. Здіорук, С. (2005). *Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття*: монографія. Київ: Знання України.

3. Колодний, А. М., Филипович, Л. О. (2020). Концепція релігійної безпеки: методологічні підходи академічного релігієзнавства. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*, 2(16), 19-23. <https://sophia.knu.ua/index.php/sophia/issue/view/7>.

4. Колодний, А., Филипович, Л. (2022). Релігійна безпека як глобальний виклик сучасності: український контекст. (Упоряд. Л. В. Ярмол). *Незалежність України: права людини та національна безпека: збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 20 травня 2022 року)*. Львів: Галицька видавнича спілка.

5. Наказ ХХV Всемирного Русского Народного Собора “Настоящее і будущее русского мира”. (2024). <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=1140166.msg27853966#msg27853966>

6. Про внесення зміни до статті 12 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” щодо назви релігійних організації (об’єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об’єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-19#Text>. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39269>

7. Про національну безпеку України: Закон України. (2003). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.

8. Про основи національної безпеки України: Закон України (Закон втратив чинність на підставі Закону № 2469-VIII від 21.06.2018). (2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.

9. Проект 7204 Закону про заборону Московського патріархату на території України. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39276>

10. Проект 7213 Закону про внесення змін до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” щодо заборони діяльності релігійних організації (об’єднань), які входять до складу (входять до складу) релігійної організації (об’єднання), центр управління (управління) якого знаходиться за межами України в державі, що визнана законом такою, що здійснила військову агресію проти України, та/або тимчасово окупувала частину території України. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39269>

11. Проект 8012 Постанови про звернення Верховної Ради України до Кабінету Міністрів України щодо передачі Православній Церкві України в безоплатне користування комплексів споруд Почаївської Успенської лаври та Києво-Печерської лаври. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40437>

12. Проект 8221 Закону “Про забезпечення зміцнення національної безпеки у сфері свободи совісті та діяльності релігійних організації”. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40832>

13. Проект 8262 Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності релігійних організації. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40938>

14. Проект 8371 Закону про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності релігійних організації в Україні. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41219>.

15. Релігійна безпека в Україні в умовах коронавірусної пандемії. Моногр. (2021). Вінниця: Вид-во ФОП Кушнір Ю. В. http://religdep.univ.kiev.ua/documents/sw/relihiina_bezpeka_v_Ukraini_v_umovakh_koronavirusnoi_pandemii_monohrafiia.pdf

16. Релігійна безпека/небезпека України: зб. наук. пр. і мат. / за ред. проф. А. Колодного (2019). Київ: УАР. <https://ure-online.info/religijna-bezpeka-nebezpeka-ukrayinu>

17. Свобода релігії або переконань і безпека. Документ Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ). Частина II. Питання і рекомендації (2020). *Релігійна свобода*, 24, 74–99. https://uars.info/index.php/rs/issue/view/2020_24.

18. Свобода релігій або переконань і безпека. Документ Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ). Частина I. Керівні принципи (2019а). *Релігійна свобода*, 22–23, 67–71. https://uars.info/index.php/rs/issue/view/2019_22_23.

19. Священики УПЦ МП звернулися до Патріарха Варфоломія з проханням допомогти їм розірвати стосунки з РПЦ і Кирилом. <https://bukinfo.com.ua/religiya/svyashchenyky-upc-mp-zvernulysya-do-patriarha-varfolomiya-z-prohanniam-dopomogty-jim-rozirvaty-stosunky-z-rpc-i-kyrylom>

20. Чупрій, Л. В. (2011). Діяльність релігійних організацій та загрози національній безпеці України. *Стратегічні пріоритети*, 4, 57–64. <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/20011>.

21. Шаправський С. А. (2010). Проблеми забезпечення релігійної безпеки України та шляхи їх вирішення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Історичне релігієзнавство, 2, 167–175. http://nbuv.gov.ua/UJRN/NznuoairD2009_2010_2_21

22. A White Paper by AMSTERDAM & PARTNERS LLP (2024). <https://savetheuoc.com/wp-content/uploads/2024/01/Save-the-UOC-White-Paper.pdf>

References

1. “Zaklyky do znyshchennya Ukrayiny ta vypravdannya viys'kovoyi ahresiyi nespivstavni z yevanhel's'kym vchennyam” – *zayava VZTSZ UPTS* (2024). <https://vzcz.church.ua/2024/03/28/zaklyki-do-znishchennya-ukrajini-ta-vipravdannya-vijskovoji-agresiji-nespivstavni-z-jevangel'skim-vchennyam-zayava-vzcz-upc/> (in Ukrainian).

2. Zdioruk, S. (2005). *Suspil'no-relihiyni vidnosyny: vyklyky Ukrayini KHKHI stolittya*: monohr. Kyiv: Znannya Ukrayiny (in Ukrainian).

3. Kolodnyy, A. M. & Fylypovych, L. O. (2020). Kontseptsiya relihiynoyi bezpeky: metodolohichni pidkhody akademichnoho relihiyeznavstva. Sofiya. *Humanitarno-relihiyeznavchyy visnyk*. 2(16), 19-23. <https://sophia.knu.ua/index.php/sophia/issue/view/7> (in Ukrainian).

4. Kolodnyy, A. & Fylypovych, L. (2022). Relihiyna bezpeka yak hlobal'nyy vyklyk suchasnosti: ukrayins'kyy kontekst. *Nezalezhnist' Ukrayiny: prava lyudyny ta natsional'na bezpeka: zbirnyk materialiv Druhoyi mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (L'viv, 20 travnya 2022 roku) / Natsional'nyy universytet “L'viv's'ka politekhnika”*; uporyad. L. V. Yarmol. L'viv: Halyts'ka vydavnycha spilka. (in Ukrainian).

5. *Nakaz XXV Vsemirnogo Russkogo Narodnogo Sobora “Nastoyashcheye i budushcheye russkogo mira”*. (2024). <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=1140166.msg27853966#msg27853966> (in Ukrainian).

6. *Pro vnesennya zminy do statti 12 Zakonu Ukrayiny “Pro svobodu sovisti ta relihiyni orhanizatsiyi” shchodo nazvy relihiynykh orhanizatsiy (ob"yednan'), yaki vkhodyat' do struktury (ye chastynoyu) relihiynoyi orhanizatsiyi (ob"yednannya), kerivnyy tsentr (upravlinnya) yakoyi znakhodyt'sya za mezhamy Ukrayiny v derzhavi, yaka zakonom vyznana takoyu, shcho zdiysnyla viys'kovu ahresiyu proty Ukrayiny ta/abo tymchasovo okupuvala chastynu terytoriyi Ukrayiny*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-19#Text>. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39269> (in Ukrainian).

7. *Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny: Zakon Ukrayiny*. (2003). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>. (in Ukrainian).

8. *Pro osnovy natsional'noyi bezpeky Ukrayiny: Zakon Ukrayiny (Zakon vtratyv chynnist' na pidstavi Zakonu № 2469-VIII vid 21.06.2018)*. (2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>. (in Ukrainian).

9. *Proekt 7204 Zakonu pro zaboronu Moskovs'koho patriarkhatu na terytoriyi Ukrainy*. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39276> (in Ukrainian).

10. *Proekt 7213 Zakonu pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy “Pro svobodu sovisti ta relihiyni orhanizatsiyi” shchodo zaborony diyal'nosti relihiynykh orhanizatsiy (ob'yednan'), yaki vkhodyat' do skladu (vkhodyat' do skladu) relihiynoyi orhanizatsiyi (ob'yednannya), tsestr upravlinnya (upravlinnya) yakoho znakhodyt'sya za mezhamy Ukrainy v derzhavi, shcho vyznana zakonom takoyu, shcho zdiysnyla viys'kovu ahresiyu proty Ukrainy, ta/abo tymchasovo okupuvala chastynu terytoriyi Ukrainy*. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39269> (in Ukrainian).

11. *Proekt 8012 Postanovy pro zvernennya Verkhovnoyi Rady Ukrainy do Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo peredachi Pravoslavniy Tserkvi Ukrainy v bezoplatne korystuvannya kompleksiv sporud Pochayivs'koyi Uspens'koyi lavry ta Kyievo-Pechers'koyi lavry*. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/4043> (in Ukrainian).

12. *Proekt 8221 Zakonu “Pro zabezpechennya zmitsnennya natsional'noyi bezpeky u sferi svobody sovisti ta diyal'nosti relihiynykh orhanizatsiy”*. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40832> (in Ukrainian).

13. *Proekt 8262 Zakonu pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoshkalennya pravovoho rehulyuvannya diyal'nosti relihiynykh orhanizatsiy*. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40938> (in Ukrainian).

14. *Proekt 8371 Zakonu pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo diialnosti relihiynykh orhanizatsii v Ukraini*. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41219>.

15. *Relihiyna bezpeka v Ukraini v umovakh koronavirusnoyi pandemii*: Monohr. (2021). Vinnytsya: Vyd-vo FOP Kushnir YU.V. http://religdep.univ.kiev.ua/documents/sw/relihiina_beezpeka_v_Ukraini_v_umovakh_koronavirusnoi_pandemii_monohrafia.pdf *Relihiyna bezpeka/nebezpeka Ukrainy*: zb. nauk. pr. i mat. / za red. prof. A. Kolodnoho (2019). Kyiv: UAR. <https://ure-online.info/religiyna-beezpeka-nebezpeka-ukrayiny> (in Ukrainian).

16. *Svoboda relihiyi abo perekonan' i bezpeka*. Dokument Byuro OBSYE z demokratychnykh institutiv i prav lyudyny (BDIPL). Chastyna II. Pytannya i rekomendatsiyi (2020). *Relihiyna svoboda*, 2020, 24, 74-99. https://uars.info/index.php/rs/issue/view/2020_24. (in Ukrainian).

17. *Svoboda relihiyi abo perekonan' i bezpeka*. Dokument Byuro OBSYE z demokratychnykh institutiv i prav lyudyny (BDIPL). Chastyna I. Kerivni pryntsyipy. (2019). *Relihiyna svoboda*, 22-23, 67-71. https://uars.info/index.php/rs/issue/view/2019_22_23. (in Ukrainian).

18. *Svyashchenyky UPTS MP zvernuly sya do Patriarkha Varfolomiya z prokhanniam dopomohty jim rozirvaty stosunky z RPTS i Kyrylom*. <https://bukinfo.com.ua/religiya/svyashchenyky-upc-mp-zvernuly-sya-do-patriarha-varfolomiya-z-prohanniam-dopomogty-jim-rozirvaty-stosunky-z-rpc-i-kyrylom> (in Ukrainian).

19. Chupriy, L. V. (2011). *Diyal'nist' relihiynykh orhanizatsiy ta zahrozy natsional'niy bezpetsi Ukrainy*. *Stratehichni priorytety*, 4, 57–64. <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/20011> (in Ukrainian).

20. Shapravskiy, S. A. (2010). *Problemy zabezpechennia relihiinoi bezpeky Ukrainy ta shliakhy yikh vyrishennia*. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”*. Ser.: *Istorychne relihiieznavstvo*, 2, 167–175. http://nbuv.gov.ua/UJRN/NznuoairD2009_2010_2_21 (in Ukrainian).

21. *A White Paper by AMSTERDAM & PARTNERS LLP* (2024). <https://savetheuoc.com/wp-content/uploads/2024/01/Save-the-UOC-White-Paper.pdf>